

Kronik. Hvad kom først, store guder eller store byer? Religionsforskere, humanister og evolutionsbiologer diskuterer, hvordan vi lærte at leve tæt op ad hinanden.

Vejen til fællesskabet

AF ANDERS KLOSTER-GAARD PETERSEN
Professor MSO
Institut for kultur og samfund
Aarhus Universitet

VAR det religionen, der gjorde det muligt for mennesket at samle sig i store grupper? Eller var det først, da de store byer var vokset frem, at de almægtige guder opstod? Tidligere på året kunne man her i Ideer læse en interessant artikel (»Omvejen til Gud«, 12. april) om et nyt studie, hvor kolleger søgte at vise, hvordan komplekse samfund går forud for idéen om moraliserende guder, *Big gods*. Man kunne få det indtryk, at der var tale om banebrydende og uomtvistelig ny forskning. Det er ikke tilfældet. Harvey Whitehouse og kollegers studie indgår i en større diskussion, som vi de sidste år har haft ikke alene inden for religionsvidenskab specifikt, men også adfærds-, social- og humanvidenskab generelt. Læg dertil naturvidenskab i form af evolutions- og moralbiologi. Flere modstudier til analysen er allerede under udgivelse.

Spørgsmålet drejer sig om, hvad der evolutionært skal til for, at mennesker kan etablere og fastholde grupper. Problematikken virker måske mærkelig, for er vi ikke, som allerede Aristoteles og Vergil fremhævede, som bier og myrer sociale væsener par excellence? Det kan man mene, når man ser de kæmpe fællesskaber, vi har i dag. Tre byer i Kina har mere end 25 millioner mennesker. Den amerikanske østkyst fra Boston til Washington har mere end 50 millioner. Sig ikke, vi er antisociale. Men der er afgørende forskel på bier, myrer og den hominine linje, som vi tilhører. De første er bioprogrammeret til socialitet. De kan kun være sociale. Hos os er det anderledes. Vi nedstammer fra aberne, siger vi; men det er en sandhed med modifikation. Vi er aber. Vi deler 99 procent af vore gener med chimpanser og bonoboer. Som de øvrige aber er vi selvoptagne, despotiske, aggressive og promiskuøse. Virker det bekendt? Se Dem selv i spejlet og overvej antallet af skibbrudne forhold og forliste venskaber i Deres eget liv. Ikke de bedste odds for gruppedannelse og fastholdelse.

SER man på de øvrige menneskeaber, er de ikke specielt sociale, og i al fald er der ingen af dem, som organiserer sig i større grupper lang tid ad gangen. Det er der god grund til. De ville ødelægge eget livsgrundlag, hvis de gjorde det. De skovområder, som de øvrige menneskeaber lever i, har ikke tilstrækkelig føde, hvis de slutter sig sammen i større og mere permanente fællesskaber. Omvendt var øget socialitet afgørende for vore forfædre og mødre, da de for 3,5 millioner år siden forlod skoven og bevægede sig ud på savannen. Andre menneskeaber gjorde ligeså, men vi kender dem kun i dag som fossiler. De overlevede ikke turen. Det gjorde vore fjerne slægtninge, fordi de tidligt dannede mere varige grupper. Ingen overlever alene på savannen. Man er nødt til at beskytte sig mod rovdyr, og der er brug for føde. Det kræver stabile alliancer og arbejdsfællesskab.

Odds var svære, for ikke alene havde vore slægtninge betydelige dele af deres natur imod sig. De var konfronteret med basale følelser, der vanskeliggør evnen til at indgå i mere permanente grupper. Som andre menneskeaber har vi fire grundfølelser: vrede, frygt, sorg og glæde. Tre er negative i forhold til fællesskaber,

Vi er både aggressive og promiskuøse, men alligevel lykkes det os at leve tæt sammen i store grupper. FOTO: KLAUS DREYER, SCANPIX

mens en er positiv. Chancerne for at skabe en holdbar koalition er små. I kraft af naturlig selektion udvidedes det hominine følelsesspektrum tidligt til at omfatte sekundærfølelser som skam og skyld. De er væsentlige for langvarige gruppedannelser med regler og normer. Med kolleger har jeg argumenteret for, at vi heri skal finde religionens opståen: ikke som en naturlig del af vor biologi, men som biprodukt til den følelsesmæssige udvidelse. Over tid viste det sig at være nyttigt for fællesskabsdannelse og opretholdelse.

Men hvad har det med religion at gøre? Rigtig meget. For at forstå det må yderligere en ting på plads. Vi siger ofte, at vi har kultur til forskel fra dyr. Det er forkert. Andre dyr har også kultur. Nogle japanske makakabekatte vasker kartofler, før de spiser. Det ligger ikke i deres gener. Det er kultur opstået ved efterabning. Chimpanser bruger op til fem forskellige træredskaber for at skaffe sig føde fra et termitbo. Det er kultur. Forskellen mellem os og andre dyr ligger i graden af kultur hos os. Vi har kumulativ kultur. Det vil sige, at kulturen løbende undergår forfinelse og bliver stadigt mere kompleks. Sammenlign en ny bil med en for 30 år siden, eller tag noget så simpelt som en

gaffel og modstil den de harpunspyd i pletsølv, man for 100 år siden brugte

Det tog lang tid for kumulativ kultur at udvikles, men da den var på plads, begyndte en eksponentiel eksplosiv vækst, sådan da. Fra den tidligste form for kumulativ kultur for 1,6 millioner år siden til i dag er det kun gået en vej; men hastigheden tiltager, jo længere vi når. Tænk på gruppedannelsens karakter de sidste 10.000 år fra introduktion af agerbrug. På 10.000 år er vi gået fra fællesskaber på et sted mellem 40 til 80 individer frem til de enorme fællesskaber, vi ser i dag. Udviklingen er undertiden stoppet eller gået tilbage i enkeltområder, men samlet er den gået én vej. Forklaringen skal søges i vor ekstreme evne til læring og dermed kultur. Det tager lang tid at ændre genom; men det er effektivt og hurtigt at forandre mennesker gennem kultur. Kultur er fortsat en del af vor biologi, men blot ikke den genetiske. Gennem naturlig selektion har vi udviklet en psykologi, der især gør os duelige til kulturelle tilpasninger. Derfor varer den kulturelle institutionelle prægning for mange mere end 25 år: fra vuggestue til universitet. Det er den mest effektive påvirkning, fordi naturlig selektion har bragt os dertil, hvor kultur driver gener og ikke omvendt.

DEN aktuelle debat om byer først og moraliserende guder så, eller omvendt, drejer sig om denne drøftelse. Fokus gælder den såkaldte aksetid fra midten af det første årtusinde før vor tidsregning. Det vedrører en ny religionsform, hvor afstanden mellem denne og den anden verden tilspidtes i en grad, så den anden verden forstås radikalt forskelligt fra denne. Det var Platons idélære, Buddhas væmmelse ved den dominerende kultur, Konfutses formaninger til et nyt liv og den deuteronomistiske teologis påmindelser til den enkelte israelit om at skrive sig loven på hjertets kød-tavle. I disse religionsformer har vi *Big gods*, der straffer og belønner tilhængerne for deres gøren og laden.

Banede den demografiske udvikling vej for det, som Whitehouse med kolleger hævder? Eller var det, som Ara Norenzayan og Joseph Henrich med fæller mener, de moraliserende guder, der muliggjorde større fællesskaber? Fra bystat til verdensreligion, om man vil. Der er store problemer på begge fløje. Nogle er videnskabsfilosofiske og angår de databaser, der ligger til grund for de to skolers analyser. De er for simple, dels i forhold til hvad vi ikke ved i relation til Antikken, dels måden at kode på – jeg har selv været en del af den gruppe, der leverede data til Norenzayans og Henrichs databank. Der hersker også uklarhed om, hvordan moraliserende guder skal defineres, og hvad man skal forstå ved byer. Det sidste skyldes, at man i begge grupper ikke har tilstrækkelig historisk viden. Jo, vi ser vækst i bydannelse og ikke mindst bystørrelse omkring 6. århundrede før vor tidsregning, men Uruk for eksempel havde i sin glansperiode omkring 3000 før vor tid cirka 40.000 beboere. Var det ikke en storby? Er der ikke moraliserende træk hos Uruks guder?

Al religion drejer sig om moral, social regulering, gruppedannelse og fastholdelse over tid. Religion er et samlet symbolsk genopladningsbatteri, som grupper investerer deres basale følelser i. Det giver dem gruppeidentitet, de efterfølgende kan tappe energi fra, indtil batteriet må genoplades. Sådan er det også i folkekirkens gudstjeneste. Religion samler gruppens grundlæggende idealer, værdier og normer. Det er afgørende for en art, hvis sociale væsen må fremkultiveres gennem prægning af den del af biologien, der kan fremdrive socialitet og fællesskabsfølelse på bekostning af selvglæde og egenvilje. Derfor har religion det meste af historien gjort det muligt for mennesker at etablere fællesskaber og drive dem frem mod stadigt større omfang.

Kom byer eller religion først? Det ligner umiskendeligt en gammelmarxistisk diskussion: Überbau eller Unterbau? Mon ikke der snarere er tale om en vekselvirkning muliggjort af øget rigdom? Whitehouse og andres studie har i al fald ikke løst problemet. Det kan ikke reduceres til et bestemt tidspunkt i historien. Og moraliserende guder er ikke en kategori per se, som forfægtet af begge standpunkter mener. De er en del af et kontinuum, hvor overmenneskelige væsners ophøjethed og evne til at fælde kosmiske domme vokser med byers vækst og politiske systemers arealeksponering. At forstå det kræver indsigt i hele religionshistorien, ikke kun et begrænset område og en specifik periode i midten af første årtusinde før vor tidsregning i det eurasiske område. Det fordrer også mere basal videnskabsfilosofisk indsigt i begrebsdefinitioner. Kun sådan kan vi komme videre i en drøftelse, der involverer samtlige fakulteter og ligger hinsides fagligt snæversyn.